

**Ручинская Н. С. Теоретико-методологические подходы к подготовке бакалавров в условиях сочетания очной и дистанционной форм обучения**

*В статье охарактеризовано методологическую основу исследования подготовки бакалавров математики в условиях сочетания очной и дистанционной форм обучения. Ее составили системный, деятельностный и технологический подходы. Обоснована важность каждого из них в смешанном обучении: системный подход к подготовке бакалавров математики в условиях сочетания очной и дистанционной форм обучения способствует целостности образовательного процесса, деятельностный подход обеспечивает переориентацию обучения с традиционного усвоения и запоминания готовых форм знаний на процесс их получения и функционирования, компетентностный подход заключается в развитии компетенций в ходе освоения содержания различных дисциплин, практик в рамках образовательной программы и их оценки на различных этапах образовательного процесса.*

*Ключевые слова: методология исследования, системный подход, деятельностный подход, компетентностный подход, сочетание очной и дистанционной форм обучения.*

**Ruchinska N. S. Theoretical and methodological approaches to the preparation of bachelors in the conditions of combination of full-time and distance learning forms**

*The article describes the methodological basis for studying the preparation of bachelors of mathematics in the conditions of combination of full-time and distance learning forms. It consists of systematic, operational and technological approaches. The importance of each of them in the mixed learning is substantiated. The essence of the systematic approach is that relatively independent components are not considered in isolation, but in their interrelation, in development and motion. So a systematic approach in a combination of full-time and distance learning forms contributes to the integrity of the educational process in the preparation of bachelors of mathematics. Activity approach in pedagogy involves the creation of conditions for the active position of the applicant of education, which will result in a conscious, firm assimilation of certain experience; provides a reorientation of learning from traditional learning and memorization of ready-made forms of knowledge on the process of their obtaining and functioning. Competency approach is stipulated by the European tendency of building educational programs of higher education Tuning and provides the development of competencies in the course of mastering the content of different disciplines, practices within the educational program and their evaluation at different stages of the educational process.*

*Key words: methodology of research, systematic approach, activity approach, competency approach, combination of full-time and distance learning forms.*

Стаття надійшла до редколегії 11.12.2017

УДК 371:93:528.931(477)

**Іван РЯБУХА**

*кандидат педагогічних наук, завідувач кафедри англійської мови  
з підготовки морських фахівців за скороченою програмою  
Херсонської державної морської академії, м. Херсон, Україна  
e-mail: r. i. m\_17@ukr.net*

**ДИНАСТІЇ МОРСЬКИХ ОФІЦЕРІВ  
ЯК ОСНОВА РОЗВИТКУ МОРСЬКОЇ СПРАВИ**

*У статті розглядаються кілька династій морських офіцерів, які мали вплив на розвиток Чорноморського флоту за більш ніж трьохсотрічну епоху морської справи в Чорноморському басейні. Формування династій сприяло розвитку маринізму в середовищі тогочасного суспільства на території нинішньої Південної України. Розкрито внесок таких династій, як Бутакових, Мордвинових, Грейгів та Аркасів у еволюцію військово-морської справи, військово-морського мистецтва, морської науки та морської освіти. Особливу увагу приділено науковим та практичним працям представників зазначених династій, які стали рушіями реформ як кораблебудування, так і підготовки морських фахівців за новими спеціальностями та методиками.*

*Ключові слова: династія морських офіцерів, морська справа, військово-морський флот, адмірал, реформатор.*

Без минулого не існує майбутнього, весь накопичений попередніми поколіннями досвід не має розсіюватися і втрачатися, тому наступність поколінь – один з найважливіших суспільних феноменів, завдяки йому зберігаються й примножу-

ються надбання, забезпечується цілісність соціуму та визначається вектор його подальшого розвитку.

Морські династії – особлива сторінка в історії морського флоту та морської освіти. За більш ніж

трьохсотрічну епоху мореплавання виникло багато поколінь фахівців морської справи, мандрівників і адміралів, героїв морських битв, науковців і педагогів. Десятки представників відомих дворянських родів вважали за честь віддати своїх дітей на виховання до Морської академії чи Морського корпусу. Великим було і бажання самих юнаків слідувати славетними шляхами своїх батьків і дідів. Тому отримання морської освіти у династіях було швидше правилом, ніж винятком. Більше того, формування династій сприяло розвитку маринізму в середовищі тогочасного дворянства, а пізніше і в усьому російсько-українському (радянському) суспільстві.

У російській дореволюційній історіографії проблема внеску видатних особистостей у розвиток морської справи частково розглядалася у працях Д. Афанасьєва, В. Веселаго, С. Огороднікова та ін. Серед сучасних науковців її побіжно згадують О. Чорний, Ю. Нагрибельний та ін.

Коротко схарактеризуємо кілька найбільш видатних, на наш погляд, російсько-українських (за місцем народження або діяльності) династій, розкриємо значущість їх внеску у розвиток морської справи.

Вивчення історичних документів, мемуарів та художньо-публіцистичної літератури засвідчує, що в імператорському флоті (XVIII–XX ст.) офіцери часто служили кількома поколіннями. Більш того, були сім'ї, де єдиною можливою професією для чоловіка була виключно морська служба. Якщо проаналізувати списки морських офіцерів (випускників навчальних закладів морського профілю, членів екіпажів кораблів [4]), то можна виокремити понад 200 морських династій або сімей, не менше п'яти членів яких служили на бойових кораблях або в берегових установах флоту.

Однією з найплодовитіших на морських офіцерів сімей, можна назвати родину Бутакових, яка дала флоту понад 120 морських офіцерів.

Засновником цієї морської династії був Іван Миколайович Бутаков (1776–1865) – російський військово-морський діяч, адмірал флоту, чотири з п'яти синів якого також заслужили на присвоєння адміральського чину. Вже у віці 14 років Іван, будучи гардемариним, отримав бойове хрещення в Красногорській битві (1790). У чині контр-адмірала І. Бутаков був призначений на Чорноморський флот: у 1831 р. – командиром всіх дунайських портів, у 1837 р. – начальником п'ятої флотської дивізії флоту, де служив під командуванням адмірала М. Лазарева.

Серед його дітей найвідомішими були – один із засновників тактики парових і броненосних флотів – адмірал Григорій Бутаков (1820–1882) та його брати – друг Тараса Шевченка і ескадр-

майор імператора Олександра II контр-адмірал Олексій Бутаков (1816–1869) та ескадр-майор імператорів Олександра II і Олександра III – віце-адмірал Іван Бутаков (1822–1882).

Григорій Іванович Бутаков (1820–1882) – російський військово-морський діяч, флотоводець, адмірал, основоположник тактики парового броненосного флоту, відомий дослідник Чорного моря. Маючи фахову освіту морської спеціальності, на підґрунті багаторічного досвіду і розуміння необхідності принципових змін на флоті, він підготував доробок «Нові підстави пароплавної тактики» (1863), який по праву можна вважати значним внеском у розвиток теорії військово-морської справи. У цій праці представлено деякі тактичні задачі, укладені наочні таблиці курсів і рухів кораблів, описано три основних лади загонів кораблів і т. і. «Я попав на ту просту идею, – писав він, – что за основание пароводных эволюций непременно должно принять две простые геометрические линии: круг и касательную к нему» [11]. Г. Бутаков не лише придумав особливий спосіб «туманних сигналів» та винайшов оригінальний різновид брашпіля, а й будучи спеціалістом у використанні парового військового флоту, розробив «Правила маневру парового корабля», які знайшли визнання і застосування у всіх флотах світу [13]. За ці праці Академія наук нагородила Г. Бутакова Демідовською премією.

Г. Бутаков, за дорученням адмірала М. Лазарева відвідав усі російські та турецькі порти Чорного моря і склав його першу систематизовану лоцію, надруковану у «Морському збірнику» у 1851 р. [3] У 1867 р. він заснував першу лабораторію мінних дослідів, яка вивчала дію гальванічних мін. При лабораторії проводилися теоретичні заняття, які з 1874 р. були переформатовані у Мінний офіцерський клас і Мінну школу для нижніх чинів флоту.

Григорій Бутаков, окрім військових, займав і адміністративні посади – отримавши звання контр-адмірала у 1856 р., він був призначений завідувачем морської частини м. Миколаєва та військовим губернатором міст Миколаєва і Севастополя.

Г. Бутаков увійшов в історію російського флоту як видатний організатор, вихователь і громадський діяч, засновник парової броненосної школи. Він увів прогресивні методи бойової підготовки, намагався готувати флот не для оглядів і парадів, а для війни, для бою, результат якого залежить від майстерності офіцерів і матросів. Головним він вважав практику – більше плавати, проводити практичні заняття і навчання в умовах, максимально наближених до бойових. Як одну з форм підготовки, він запропонував проведення змагань на

шлюпках, уклав «Правила для шлюпочних гонок» і навіть отримав щорічне фінансування на їх проведення [3].

Адмірал Г. Бутаков, отримавши у молодості морську підготовку у М. Лазарєва, В. Корнілова, П. Нахімова та В. Істоміна, пізніше самостійно виховував кадри стройових офіцерів та інженерів нового парового броненосного флоту. Він отримав світове визнання не лише досвідченого флотоводця, а й науковця.

Олексій Іванович Бутаков (1816–1869) – російський військово-морський діяч, контр-адмірал, один з перших дослідників Аральського моря, автор доробок «Дневные записки плавания А. И. Бутакова по Аральскому морю в 1848–1849 гг.» та «Записки русского морского офицера во время путешествия вокруг света в 1840, 1841 и 1842 годах». На момент закінчення Морського кадетського корпусу і отримання звання гардемарина, О. Бутаков мав чималий досвід мореплавання, оскільки батько хлопчиком часто брав його з собою у морські походи і навчав морській справі. За період навчання він вирізнявся успіхами у навігації, морехідній астрономії, історії, фізиці та іноземних мовах; кожне літо проводив у плаваннях по Балтійському морю, заготовуючи побачене.

У 1838–1839 рр. у журналі «Сын отечества» друкується цикл його статей різної тематики, а «Библиотека для чтения» видає літературний твір О. Бутакова «Три яхты» [ЦГАВМФ. Ф. 4. Спр. 82. Арк. 37]. Будучи в чині лейтенанта він взяв участь у навколосвітній подорожі, де вивчав поведження «магнитной стрелки и все ее капризы в разных частях земного шара...»; крім цього, він проводив барометричні вимірювання [ЦГАВМФ. Ф. 4. Оп. 33. Спр. 82. Арк. 32]. Результати наукових спостережень О. Бутаков узагальнив у трьох статтях на сторінках журналу «Отечественные записки», а на сторінках щорічника «Записки Гидрографического департамента» було надруковано стислий звіт про подорож [Отечественные записки, 1844. – т. 33, отдел науки и художества. – С. 20]. Як і більшість передових флотоводців, він вважав навколосвітні плавання одним із засобів розвитку не лише морського знання, а й флоту в цілому.

Іван Іванович Бутаков (1822–1882) – російський віце-адмірал, який двічі обійшов земну кулю. Відомий не лише участю у навколосвітній подорожі, за результатами якої його ім'ям названо мис і острів в Японському морі, а й численними військовими перемогами. Після закінчення Морського корпусу і отримання звання мічмана був направлений на Чорноморський флот, пізніше він командував гребною флотилією на Тихому океані. Перебуваючи тривалий час на Середземному морі, він надсилав цікаві звіти, які пізніше були друквані

у «Морському збірнику». У 1853 р. вийшла його ґрунтовна стаття «Вооружение артиллериею и комплектование людьми гребных судов», написана на основі багаторічного досвіду [13].

Олександр Миколайович Бутаков (1779–1845) – офіцер Російського імператорського флоту, один з представників дворянського роду Бутакових, учасник війни з Туреччиною 1806–1812 рр., генерал-майор адміралтейства, директор Департаменту корабельних лісів, письменник і перекладач. Отримавши військово-морську освіту, О. Бутаков, окрім військових посад, займав й адміністративні – він служив у Міністерстві внутрішніх справ, Санкт-Петербурзькій портовій митниці, Чорноморському інтендантстві, був віце-директором Інспекторського департаменту Морського міністерства.

За перевід і доповнення «Морского телеграфа» (1818) О. Бутаков був нагороджений особисто імператором, відомий він і як автор власних книг – «Телеграфные сигналы для господъ помѣщиковъ» (1833), «Словарь морскихъ словъ и реченій, съ англійскаго на французскій и русскій языки» (1837) [Веселаго Ф. Ф. Общій морской список. – СПб. : Типография В. Демакова, 1890. – Т. III. – С. 228–230. – 602 с.].

Серед представників цієї славетної династії були й Бутаков Олександр Михайлович (1851–1936), російський генерал, військовий письменник, Бутаков Григорій Іванович (1873–1960), офіцер російського флоту, командир крейсера «Аврора» і багато інших. Загалом морська династія Бутакових внесла значний вклад у розвиток військово-морського флоту та військово-морського мистецтва. Представники роду Бутакових брали участь у багатьох війнах з іноземними державами, навколосвітніх подорожах та науково-дослідних експедиціях.

До відомих флотських реформаторів належить династія Мордвинових. Семен Іванович Мордвинов (1701–1777) – російський адмірал, відомий флотоводець, державний діяч і науковець. Після опанування «цифирной науки», він закінчив Морську академію і був записаний на флот гардемариним. Після кількох років плавання і командування різними кораблями, став членом Комісаріатської Експедиції і Комісії для «рассмотрения законов (морских)». За часів Петра III С. Мордвинову «был поручен весь флот и Коллегия с Адмиралтейством», за часів Катерини II він був Головою Комісії «для приведения флотов в безопасное и для чести империи сходное положение» [1].

У 1735 р. С. Мордвинов представив до Адміралтейств-колегії свою книгу «О учреждении флота на море», укладену на основі різних прикладів з власної адміністративної діяльності (рукопис не

зберігся). У 1736 р. він надіслав нові праці – «Книгу полного собрания о эволюции, или об экзерзиции флота на море. Переводы с Французского языка на Российский от флота лейтенанта Семена Мордвинова 1733 года» і пізніше – «Краткий каталог для познания принадлежностей в мореплавании» (у 1744 р. остання книга вийшла друком під назвою «Каталог содержащий о Солнце, луне и звёздах, также о полном в знатных местах, заливах и реках, наводнении и прочая к мореплаванию принадлежащая в разных по Санкт-Петербуржскому меридиану таблицах»). У 1740 р. С. Мордвинов написав «Полное собрание о навигации» (у трьох частинах), яку Адміралтейств-колегія схвалила до друку під назвою «Книга полного собрания о Навигации, по указу ЕЯ ИМПЕРАТОРСКОГО ВЕЛИЧЕСТВА Государственной Адмиралтейств-коллегии, напечатанная в царствующем граде Санктпетербурге при Морской Академической типографии лета 1744... ». У 1749 р. з під його пера вийшли три частини «Книги полного собрания о навигации», у 1753 р. була надрукована й четверта частина. У цьому ж році С. Мордвинов написав підручник «Толкование о геометрии» [2].

Беззаперечною і неоціненною за значущістю заслугою С. Мордвинова є закладання основ Російського Державного архіву Воєнно-Морського флоту, коли він упорядкував документи генерал-адмірала Ф. Апраксіна – голови морського відомства більш чверті століття, що залишилися після його смерті.

С. Мордвинов був різносторонньою людиною, і винахідником також – він удосконалив компас, «стрелка которого намагничена искусственным магнитом, а не натуральным, как было до того», який визнали «лучше прежних» [1].

Інший представник династії Мордвинових – його син, Микола Семенович (1754–1845) – російський флотоводець і державний діяч, один з організаторів Чорноморського флоту, перший в історії Росії морський міністр (1802), голова Вільного економічного суспільства. М. Мордвинов є автором значущих праць з економіки, фінансової політики, сільського господарства, банківської справи. Перебуваючи на посаді командувача Чорноморським флотом та військовим губернатором м. Миколаєва, він зайнявся організацією будівництва кораблів для Чорноморського флоту, не забуваючи вирішувати проблеми молодого міста і порту.

Історики називають його найзначущішим мислителем-економістом початку ХІХ ст. Він є автором багатьох службових записок, в яких виступає за розвиток промисловості, обґрунтовує необхідність будівництва залізних доріг, пропонує введення додатку на прибуток [Особое мнение адмирала Мордвинова. – М. : Изд. Дом «Экономическая газета», 2008. – С. 35].

За часів правління Катерини ІІ до Російського флоту були прийняті талановиті іноземні офіцери, серед яких був Самуїл Карлович Грейг (1735–1788) – російський адмірал шотландського походження, який зробив значний вклад у розвиток і реформування російського флоту. У 1760–1770-ті роки він розробив та удосконалив систему парусного озброєння кораблів, зробив низку пропозицій щодо вдосконалення конструкції корпусів кораблів і суднових пристроїв. У 1783 р. під керівництвом С. Грейга вперше у практиці російського флоту була обшита мідними листами підводна частина корабля, що значно поліпшило його ходові якості [6].

Троє синів адмірала пішли його стопами і стали морськими офіцерами, найстарший з яких став командиром Чорноморського флоту та відомим флотським реформатором. Олексій Самуїлович Грейг (1775–1845) – російський адмірал, командувач Чорноморським флотом (1816–1833), президент Вільного економічного товариства (1840–1845), гідрограф, державний діяч, вчений-кораблебудівник. Будучи військовим губернатором м. Миколаєва, розпочав будівництво відразу кількох нових елінгів, завдяки чому лише у 20-ті роки ХІХ ст. було побудовано 95 різних кораблів. За його ініціативи було побудовано перше парове плавуче землечерпальне судно, за допомогою якого було поглиблено фарватер від Миколаєва до Очакова.

У 1820 р. О. Грейг ініціював будівництво в Миколаєві морської астрономічної обсерваторії, яка почала функціонувати у 1827 р. і успішно діє й до сьогодні. У 1822 р. він відкрив у Севастополі першу на південноукраїнських землях морську бібліотеку. У 1822–23 рр. він ініціював і здійснив будівництво Спаського самопливного водопроводу, завдяки якому була вирішена проблема постачання міста питною водою. У 1824 р. О. Грейг створив гідрографічну службу, яка займалася вивченням Чорного і Азовського морів, укладала карти. У 1826 р. за його підтримкою було побудовано перший телеграф (оптичний) між Миколаєвом, Очаковом і Голою Пристанню.

Адмірал О. Грейг розробив багато пропозицій щодо удосконалення у кораблебудуванні, завдяки чому строк служби кораблів збільшився на декілька років, а самі кораблі покращили ходові якості. Він розробив параболічний метод проектування кораблів і особисто спроектував кілька кораблів нового типу. Він запропонував уніфікацію палубної артилерії і з того часу на кожній палубі розташовували зброю одного калібру, що сприяло підвищенню ефективності озброєння кораблів. Він придумав і запровадив систему рівномірного розміщення кораблів, що встали на стоянку, вздовж акваторії порту з метою їх рівномірного прогріву та запобігання пересихання рангоуту і корпусів [7].

Маючи глибокі знання з фізики, математики, кораблебудування, мореплавання, астрономії та економіки, до речі отримані шляхом самоосвіти, дозволи О. Грейгу зробити Чорноморський флот одним з найкращих і боєздатних.

Батько і син увійшли у воєнно-морську історію як найвеличніші флотоводці, їх ім'ям названо острів у тихому океані та мис у Берінговому морі. Онук – Самуїл Олексійович Грейг (1827–1887) також став відомим російським військовим і державним діячем. Він обіймав посади Державного контролеру Росії (1874–1878), міністра фінансів (1878–1880), був членом Державної Ради і кількох комітетів: Комітету з реформування морських навчальних закладів; Комітету для обговорення питання про спорудження броненосного флоту; Комітету залізниць.

Одним з найвідоміших офіцерських родів іноземного походження був і рід грецьких мігрантів – Аркасів.

Першим з роду Аркасів, які прибули до Російської імперії, був Андреас Аркас (1766–1825) з родини грецького священика. Він дуже скоро став дворянином Херсонської губернії, зайняв посаду викладача історії та мов у штурманському училищі Миколаєва. Окрім цього, він займався археологією і складав словники (досконально володіючи 12 мовами), що дозволило йому пізніше зайняти посаду головного перекладача при штабі Чорноморського флоту.

Четверо синів Аркаса стали моряками. Наймолодшого з них – Миколу Андрійовича Аркаса (1816–1881) у 1871 р. було призначено головним командиром Миколаївського порту і військовим губернатором м. Миколаєва. Трохи згодом він стає Головним командиром Чорноморського флоту і портів. Закладені адміралом основи залізного парового суднобудування в Миколаєві, дозволили створити умови для побудови в місті багатьох відомих броненосців для Чорноморського флоту. Під час російсько-турецької війни 1877–1878 рр. адмірал М. Аркас здійснював у Миколаєві особисте керівництво підготовкою мобілізованих пароплавів і шхун для бойових дій на Чорному морі, організував випробування якісно нової зброї – мін. Влаштовані ним у Миколаєві, Севастополі та Керчі морські класи дозволи підготувати 35 офіцерів і 20 нижніх чинів – фахівців мінної справи.

Генерал-лейтенант при відвідуванні іноземних портів вів записи, найбільш цікаві з яких були надруковані на сторінках «Морского сборника» у

1853 р. У 1856 р., при створенні акціонерної компанії «Русское общество пароходства и торговли», він виступив одним з її засновників і був обраний директором [5].

Інший син – Захарій Андрійович Аркас (1793–1866), став російським морським офіцером, істориком і археологом. Генерал-лейтенант Військово-морського флоту Російської імперії у 1826–1832 рр. був доглядачем Чорноморської штурманської роти. У 1830 р. був призначений помічником Інспектора Одеського карантину і начальником порту, впродовж 1838–1851 рр. він був членом правління Севастопольського військового карантину, Головою Севастопольського статистичного комітету. У 1851 році його було призначено генерал-майором флоту і він отримав посаду Інспектора училища для «дочок нижніх чинів чорноморського відомства» у Миколаєві. Під час Кримської війни 1853–1856 рр. він перевіз з Севастополя до Миколаєва морську офіцерську бібліотеку, а з 1858 р. був Директором її філії у Севастополі.

З 1840 р. З. Аркас захопився науковими дослідженнями у галузі археології. Результати його археологічних досліджень друкувалися у «Записках Одеського товариства історії та старожитностей», членом якого він був з 1846 р. Він написав низку статей з історії Чорноморського флоту й цікаві спогади про російсько-турецькі війни, дії флоту. Перу З. Аркаса належать праці: «Опис Іраклійського півострова та старожитностей його», «Історія Херсонеса», «Порівнювальна таблиця еллінських поселень по Евксінському Понту» [4].

Мабуть найбільш відомим на сьогодні є Микола Миколайович Аркас (1853–1909) – український діяч культури і освіти, письменник, відомий історик. Отримав різносторонню освіту, зокрема у Новоросійському університеті. Після завершення навчання, за сімейною традицією, служив у морському відомстві Миколаєва. Після закінчення морської служби у 1881 р. зайняв посаду мирового судді в Херсоні. Одна з його книг – «Істрія України-Русі», яка була надрукована перший раз у 1912 р. дозволила по-новому розглядати численні історичні події та факти.

Висновок. Названі вище та багато інших представників славетних морських династій внесли вагомий вклад як у розвиток воєнно-морської справи, так і у військово-морське мистецтво, морську науку та морську освіту. Ґрунтовний аналіз досвіду їх діяльності все ще є перспективним завданням історичної і історико-педагогічної наук.

### Список використаних джерел

1. Архив графов Мордвиновых: [в 10 т.] / предисл. и примеч. В. А. Бильбасова. — С. -Петербург: Типография И. Н. Скороходова, 1901-1903.
2. Берх В. Н. Жизнеописание адмирала Семёна Ивановича Мордвинова. — СПб. : типография Н. Греча, 1831.
3. Бутаков, Григорий Иванович // Военная энциклопедия : [в 18 т.] / Под ред. В. Ф. Новицкого [и др.]. — СПб. ; [М.] : Тип. т-ва И. Д. Сытина, 1911-1915.

4. Веселаго Ф. Ф. Очерк истории Морского кадетского корпуса с приложением списка воспитанников за 100 лет / сост. Ф. Веселаго. — СПб. : тип. Морск. кадетск. корпуса, 1852. — [2], 208, [2], 144, II с., 18 л. ил., портр.
5. Генерал-адъютант, адмирал Николай Андреевич Аркас: Биографический очерк / Сост. Денисов А. И. - Севастополь, 1887.
6. Доценко В. Д. Морской биографический словарь. — Санкт-Петербург: Логос, 1995. — 496 с.
7. Лурье В. М. Адмиралы и генералы Военно-Морского Флота СССР в период Великой Отечественной и Советско-японской войн (1941-1945). — СПб: Русско-Балтийский информационный центр «БЛИЦ», 2001. — 280 с.
8. Лурье В. М. Морской биографический словарь. Деятели Российского флота XVIII века. — СПб., 2005.
9. Макаров, Степан Осипович // Военная энциклопедия : [в 18 т.] / под ред. В. Ф. Новицкого [и др.]. — СПб. ; [М.] : Тип. т-ва И. Д. Сытина, 1911-1915.
10. Мордвинова Н. Н. Воспоминания об адмирале, графе Николае Семеновиче Мордвинове и о семействе его. Записки дочери его графини Н. Н. Мордвиновой — Л. : Типография Морского министерства, 1873.
11. РГА ВМФ «Бутаковы» (XVIII-XX вв.) (Семейный фонд) Фонд № 4. Опись № 3. 1728-1990 гг.
12. Семанов С. Н. Макаров — М., «Молодая гвардия», 1972. — 288 с. («Жизнь замечательных людей». Серия биографий. Вып. 8 (515).
13. Скрицкий Н. В. Самые знаменитые флотоводцы России. — М. : Вече, 2000.

## References

1. Archiv grafov Mordvinovikh (1901-1903): [v 10 t.] [Archive of Dukes Mordvinoffs (1901-1903): [in 10 v.]]. St. Petersburg: I. N. Skorokhodov [in Russian].
2. Berkh, V. N. (1831) Zhizneopisanie admirala Semena Ivanovicha Mordvinova [Biography of the Admiral Semen Ivanovich Mordvinov]. St. Petersburg: N. Grecha [in Russian].
3. Butakov, G. I. (1911-1915) Voyennaya encyclopedia: [v 10 t.] [Military Encyclopedia: [in 10 v.]]. St. Petersburg: I. D. Sytyn [in Russian].
4. Veselago, F. F. (1852) Ocherk istorii Morskogo korpusa s prilozheniem spiska vospitannikov za 100 let [Outline of the history of Sea Corps with addendum of the list of students for 100 years]. St. Petersburg: Morskoy Korpus [in Russian].
5. Denisov, A. I. (1887) General-adyutant, admiral Nikolay Andreyevich Arkas: Biograficheskiy ocherk [Adjutant General, Admiral Nikolay Andreyevich Arkas: Biography Outline]. Sevastopol [in Russian].
6. Dotsenko, V. D. (1995) Morskoy biograficheskiy slovar' [Sea biography dictionary]. St. Petersburg: Logos [in Russian].
7. Lurye, V. M. (2001) Admiraly I generaly Voенно-Morskogo Flota SSSR v period Velikoy Otechestvennoy b Sovetsko-yaponskoy voyn (1941-1945) [Admirals and generals of USSR Navy in the period of Great Patriotic and Soviet-Japan Wars (1941-1945)]. St. Petersburg: Russko-Baltiyskiy inform. Centre "BLITS" [in Russian].
8. Lurye, V. M. (2005) Morskoy biograficheskiy slovar'. Deyateli Rossiyskogo flota XVIII veka [Sea biography dictionary. Figures of Russian Navy of XVIII century]. St. Petersburg [in Russian].
9. Makarov, S. O. (1911-1915) Voyennaya encyclopedia: [v 10 t.] [Military Encyclopedia: [in 10 v.]]. St. Petersburg: I. D. Sytyn [in Russian].
10. Mordvinova, N. N. (1873) Vospominaniya ob admirale, grafe Nikolaye Semenoviche Mordvinove i o semeystve ego. Zapiski docheri ego grafini N. N. Mordvinovoy [Memoirs about admiral, count Nikolay Semenovich Mordvinov and his family. Notes of his daughter countess N. N. Mordvinova]. Leningrad: Morskoye ministerstvo [in Russian].
11. RGA VМF "Butakovy" (XVIII-XX vv.) (Semeyniy fond) (1728-1990) [RGA VМF "Butakovy" (XVIII-XX centuries) (Family fund) (1728-1990)]. Fund #4. Opis #3. [in Russian].
12. Semanov, S. N. (1972) Makarov [Makarov]. Moscow: Molodaya Gvardiya [in Russian].
13. Skritskiy, N. V. (2000) Samiye znamenitie flotovodtsi Rossiyi [The most famous naval commanders of Russia]. Moscow: Veche [in Russian].

### **Рябуха И. М. Династии морских офицеров как основа развития морского дела**

*Статья рассматривает несколько династий морских офицеров, которые повлияли на развитие Черноморского флота за историю его существования. Раскрыт вклад этих династий в эволюцию военно-морского дела, морской науки и образования. Особое внимание уделено научным и практическим работам представителей этих династий, которые стали движущей силой реформ в кораблестроении и в подготовке морских специалистов.*

*Ключевые слова: династия морских офицеров, морское дело, военно-морской флот, адмирал, реформатор.*

### **Ryabukha I. Dynasties of marine officers as the basis of seamanship development**

*The article describes several dynasties of marine officers, which had a great influence onto development of Black Sea Navy during more than three hundred years of seamanship in Black Sea region. The formation of these dynasties favored the evolution of seamanship in those times society in the territories of present day Southern Ukraine. The contribution of the dynasties of Butakoffs, Mordvinoffs, Greygs and Arcases into the development and growth of military navy, the art of naval fights, maritime science and maritime education and training is revealed. Special attention is paid to scientific and practical works of the representatives of the dynasties, which became the driving force for the reforms in the fields of shipbuilding, training and education of maritime officers and development of new maritime specialties. The life and work of the representatives of these dynasties brought the seamanship of that time in the region into the next higher level and prepared the background for the upbringing of further generations of marine officers in the South of Ukraine.*

*Key- words: dynasty of marine officers, seamanship, navy, admiral, reformer.*

Стаття надійшла до редколегії 11.11.2017